

SOCIAL PSYCHOLOGY AS THE PRACTICE OF PHILOSOPHICAL SCIENCE IN EROL GÜNGÖR'S THOUGHTS

HASAN REMZİ EKER

Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Felsefe Bölümü

Mail: hasanremzieker@artuklu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5732-2439>

ABSTRACT

It is not necessary to explain the scientific thoughts of Erol Güngör as a social psychologist who conducted research in this area solely, because his opinion about science extended the kind of studies. He has an exact aim with his worldview that constructs his scientific thought that includes solving his own public problems and setting ways to convert the problems into activity which is called problem-solving. Thus, his thought is that develop a worldview and study for scientific research. The position includes that science and philosophy are together opening new discussions about rethinking the topic of psychology. In his view, the topic of social psychology is about public issues that are bonded to own public intrinsically. In this point, the conclusion is that a social psychologist should be both a scientist and a philosopher. It means being "münevver" in his vocabulary. Otherwise, it will be incomplete for problem-solving because of studying for research with only methodological purposes. That's why his claim is important because of constructing a new path about science within Turkish and Islamic thoughts. In this study, the main claim is that when Güngör's thoughts are evaluated with the philosophical science and the existence of the social-culture dimension, his cases converted to scientific problems within social psychology and argued to solving within the problem-solving activity.

Keywords: Philosophical science, worldview, social psychology, public issues, philosophy of science.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 17.12.2022

Kabul Tarihi: 05.02.2023

Yayın Tarihi: 15.06.2023

Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

EKER Hasan Remzi (2023). "Erol Güngör'ün Düşüncesinde Felsefe Bilim Faaliyeti Olarak Sosyal Psikoloji". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 64. (180-195)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 64 • Ocak-Haziran 2022

EROL GÜNGÖR'ÜN DÜŞÜNÇESİNDE FELSEFE BİLİM FAALİYETİ OLARAK SOSYAL PSİKOLOJİ

HASAN REMZİ EKER

Öz

Erol Güngör'ün bilim düşüncesini sadece akademik uzmanlığı bakımından sosyal psikoloji alanında akademik çalışmalar gerçekleştirmiş bir akademisyen olarak açıklamak yeterli değildir. Çünkü bilime dair düşünceleri bu çalışmalarının sınırını aşmaktadır. Güngör'ün bilim düşüncesini oluşturan dünya görüşünde esas hedefi kendi toplumunun meselelerini tespit etmek ve bunları bir problem çözme faaliyeti haline dönüştürmektir. Bu sebeple, onun düşüncesi hem “dünya görüşü” ortaya koymak hem de “bilimsel faaliyet” gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Felsefe ve bilimi bir araya getiren bu tavır, Güngör'ün araştırmacı kimliğini ve psikolojinin konusunu tekrar düşünmeyi teklif etmektedir. Güngör'e göre, sosyal psikolojinin konusu toplumsal meselelere dair çalışmalar olup bu meselelerinin kendi toplumu ile “içkin bir bağ” etrafında şekillenmesi gerekmektedir. Buradan bir bilim insanının aynı zamanda bir düşünür olması gerektiği kendisinin tabiriyle “münevver” olması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Aksi takdirde sadece metodolojik tutarlılık motivasyonu ile bilimsel araştırmalar yapılabilir ve bu durumda kendi toplumu için problem çözme faaliyetinin eksik kalması söz konusudur. Bu bakımdan Erol Güngör modern dönem Türk Düşüncesi için “felsefi-bilim faaliyeti kurmak” bakımından kritik öneme sahiptir. Bu araştırmada, Güngör'ün düşüncelerini ve bilimsel çalışmalarını felsefe-bilim çizgisinden ve toplum-kültür varlığı bakımından değerlendirdiğimizde, sosyal psikoloji faaliyetindeki meseleleri kendi toplumunun problemleri olarak ele aldığı ve bir problem çözme faaliyeti bakımından sosyal psikoloji araştırmaları haline dönüştürdüğü sonucu çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe-bilim, dünya görüşü, sosyal psikoloji, toplumsal meseleler, bilim felsefesi.

GİRİŞ: Felsefe-Bilim Kuramı ve Toplum-Kültür Varlığı

Güngör'ün temel çalışma alanları gereği bulunduğu akademik disiplin tecrübi (deneysel) psikoloji eğitimiyle uzmanlaştığı sosyal psikolojidir.¹ Ancak sosyolog iddiasını öne çıkaran açıklamalar da bulunmaktadır. Bu ikilik neden kaynaklanmaktadır? Hocası Mümtaz Turhan'ın vesilesi ile hem "Türk sosyoloji mektebinin" takipçisi ve geleneğin devam eden bir üyesi hem de "İslam'ın ve milliyetçiliğin ilgiyle takip edilen bir yorumcusu..." olarak görülmektedir (Güngör, 1996). Bu araştırma geleneği içerisinde sosyal psikoloji alanına dahil olmuştur. Bununla birlikte, Erol Güngör aidiyet bakımından yakınlaştığı hocası Mümtaz Turhan'ı psikolojiyi sadece pozitivist bir geleneğe dayalı ele alması (Güngör, 1996) noktasında eleştirmiştir ve bu geleneği aşarak toplumsal meseleler için psikolojide daha fazla "imkân" görmüştür. Bu imkân kendisini hem deneysel çalışmalarını hem de toplumsal meseleleri tarif ettiği telif eserlerini birleştirirken göstermektedir.

Bilim genel olarak ele alındığında yöntemi bakımından kendisini öne çıkaran ve sonuçları bakımından etkisini ispat eden bir kuramsal bütünlük gibidir. Bu türden bir bilim kuramının öncülleri; felsefeden bağımsız olduğu iddiası taşımak ve geleneksel bir tarafının olmadığını düşünmek şeklindedir. Böylece elde edilen bilim kuramı kendisini başlangıç noktası gören ve gelişmelerini "yeni" olarak kabul eden bir anlayışa sahip olmuştur. Bu yönde ilerleyen bilim kuramı pozitivist olarak görülmüştür. Çünkü kendisine gelen eleştirileri elindeki sayısal yöntemlere atıfla gözlem üzerinden çözmeye çalışmaktadır (Ströker, 1995: 11-12). Bu zeminde bilimin nesnesi konusuyla doğrudan ilişkili görüldüğünden herhangi bir ikilik beklenmemektedir. Ancak bir bilimsel araştırma bazen sosyoloji bazen psikoloji gibi düşünülüyorsa burada konusuna göre ele alınamadığı bu sebeple de işaret edilen bu bilim kuramını eleştirdiği düşünülebilir.²

Bilim kuramının pozitivist bu tavrına karşın geliştirilen yeni bilim kuramları olmuştur. Felsefe-Bilim olarak işaret edilen bir kuramda Husserl'in bilimin nesnesi ve kesinliği tartışması söz konusudur. Buna göre, bilimin varlığına, bilincin karşısında kendi başına bir varlık alanı olarak doğanın yerini alan her şeye natüralist tavra girmek yerine "bir şeyin bilinci" olması yönün-

1 Bugün Psikoloji'nin alt alanları bakımından deneysel psikoloji ve sosyal psikoloji iki farklı alan olarak karşımıza çıkmaktadır (TPD, Haziran 2023). Ancak dönemi gereği Güngör'ün eğitim aldığı program Tecrübi Psikoloji (Deneysel Psikoloji) bilim dalıdır. Bu programın sınırları dahilinde Sosyal Psikoloji'nin konularını araştırmıştır. (Güngör, 1996).

2 Erol Güngör'ün Türkiye'de sosyolojinin gelişimine ve resmi sosyolojik paradigmaya doğrudan etkisi olduğu değerlendirilmesine ulaşan çalışma için bkz. Başak, S. Erol Güngör'ün Modernleşmeye Bakışı ve Modernleşme Bağlamında Oluşturduğu Aydın Tipolojisi. *Türkiye'de Değişim Sempozyumu*, 2010, 111-146.

den yaklaşmak gerekmektedir (Husserl, 2021: 59). Husserl'e göre bugüne kadar doğa olarak görülen natüralist tavır yerine artık bilinç araştırmalarına ihtiyaç vardır. Çünkü bu bilim, fenomenlerin nesnelere gibi kabul edildiği natüralist bir zemine düşmeden (kesinlikten uzaklaşmadan) transandantal düzeyde bilincin fenomenolojisinin bilimidir. Bu sebeple de fenomenlerin (kendini kendinde gösteren) bilince verilmiş tarzına göre araştırmayı (bu yeni bilim kuramını) deneysel psikoloji ile karıştırmamak gerekir (Husserl, 2021: 47-48). Yeni bir bilim kuramıyla karşı karşıya olduğumuz, şeylerin kendisini araştırmayı dileyen bu bilimin doğa bilimleri gibi yöntem kullanan psikolojiye eleştirisi söz konusudur.

Pozitivist geleneğin salt metodolojik kaygılarla yürüttüğü bilim kuramının sonuçlarının ilgili metodolojinin öncüllerinin iddia ettiği gibi bir bilimsel kesinlik üretmediği düşünülmektedir. Bunun için matematiksel kesinlik tartışmaya açılmış ve bilim kuramının kesinliği olarak gözüken bu sayısal alanın da “tecrübi ve tarihsel”³ olabileceği düşünülmüştür. Husserl'in bu itirazının yeni olmadığını ve Dilthey'den itibaren tinsel bilimler (alm. Geisteswissenschaft) olarak tartışıldığı da bilinmektedir. Dilthey'in doğallaştırmalara karşı tarihsel dünya içerisinde teklif ettiği tin bilimleri kendisine göre, yaşam, ifade ve anlam kavramlarıyla elde edilen bağlam bilimlerin ilkesidir (Dilthey, 2021: 26-27). Deneyim (erlebnis) bu bağlamda yani yaşam, ifade ve anlam bağlamının içerisine girebilen “en küçük ve en anlamlı birliktir.” Yaşam kavramı; deneyim, deneyim ifadeleri ve bunların anlamlarını ortak zemine taşıması itibarıyla bu birliğin varlık olarak değerlendirilmesini sağlar (Topakkaya, 2007: 81). Buna göre, deneyim ve yaşam arasındaki ilişki bir “yaşam deneyimi” ortaya çıkarmaktadır. “Erlebnis” bu bakımdan deneyim olmakla beraber aslında yaşam deneyimi anlamına gelmektedir. Bu durumda pozitivist bilim kuramınca sosyal bilimler olarak ifade edilen alanın “hermeneutik sosyal bilimler” olarak ifade edildiği bir başka bilim kuramı doğmaktadır. Bu kuram kendisini felsefe-bilim olarak görmektedir. Çünkü felsefe-bilim insanın biyolojik koşullarını aşması ve bilimsel araştırmaya başlaması demektir (Duralı, 2017: 101).

Yaşam öne çıkarıldığı için bu bilim kuramında yaşamı düzenleyen kurallar bütünü ya da yaşamı var kılan kuramsal çerçeve kültür olmaktadır. Kültür ise inanç düzeni olarak değerlendirilebilir. İnsan bu türden bir inanç düzeni içerisinde kendisini biyolojik belirlenmişliğinden çıkararak var kılabilir. Aynı

3 Husserl için bu bağıntı deneyim (erlebnis) olarak görülmektedir ve bilim kuramının zemininde bu deneyimin olması gerektiği düşünülmektedir (Husserl, 2021: 64).

zamanda inanç düzenleri de insanlar olmasa var olamayacak kuramlardır (Duralı, 2017: 101). Bilimlerin yaşantı ile ilişkilerini kabul ettiğimizde (“yaşamdan hareket etmek ve onunla sürekli ilişki içinde bulunmak temel ilkesi gereği”) özü olarak tinsel form ortaya çıkmaktadır (Dilthey, 2021: 90). Bu sebeple, deneyimi deneysel olandan farklı olarak tanımlayan bir kuramda deneyim, “yaşam deneyimi” olduğunda kendisini zorunlu olarak açan bir kültür elde edilmektedir. Bu kültürün araştırılması ve meselelerinin çözümü felsefe-bilim faaliyetiyle mümkündür.

İnsanın kültürle olan zorunlu ve karşılıklı ilişkisine göre geçmişle irtibatı bulunmaktadır. Çünkü biyolojik olanın ötesinde açılan kültürel zeminde yaşanmışlıklar bulunmaktadır ve bunlar geçmişin ürünleridir (Duralı, 1999: 117). Yaşam, yaşanan an olarak ve yaşanan andan öncesi olarak deneyim bölümlerine ayrılırsa yaşanan andan öncesi toplum-kültür varlığıdır. Bu varlık, geçmişten şimdiye uzanmaktadır (Duralı, 1999: 118). Buna göre, tarih doğanın bile önünde ona öncül olarak bir gerçeklik olabilir. Çünkü “ben” tarihsel bir öncül olarak vardır. Biyolojik olanı geçerek bir felsefe-bilim araştırması olarak elde edilmiş “ben” varlığı tarihsel olarak işaret edilen toplum-kültür bağına içkin olarak tutunmaktadır. Tarih ilişkisinin unutulması ise bu benliğin yok olmasıdır (Duralı, 1999: 119). Bu bakımdan bilimler iddia ettikleri bilim kuramının tarihsel zeminini yorumlayabilmeli yani hermeneutiğini yapmalıdır. Aksi takdirde bilim kuramının sonuçları geçersiz olacaktır. Bir sözün anlamı onun sayısal formülünden önce bir öncül olarak anlamını ortaya çıkarmayı beklemektedir. Bilim kuramının pozitivist geleneğince felsefe ve bilim olarak görülen bu tarihi alan, felsefenin alanına bırakılıp oradan da bağımsızlaştırılan bir bilim olarak görülürken artık felsefe-bilim kuramı olarak farklı tanımlanmıştır. Buna göre, toplumsal meseleleri toplum-kültür varlık zemininde incelemeyen bir bilim geçerli olamaz. Çünkü benliği sarsarak bilimsel araştırmanın öznesini geçersiz kılacaktır. Bu yeni bilim kuramı, hermeneutik sosyal bilimler olarak da kavramsallaştırılan bilim kuramı olarak en çok pozitivist sosyal bilimlerin eleştirisinde öne çıkmaktadır.

Pozitivist bilim kuramına getirilen bu eleştirilere “paradigma” kavramsallaştırılması olarak yaklaşıldığında pozitivist bilim kuramının doğa bilimleri ve sosyal bilimler dikotomisi “bunalıma” sokulmuştur denebilir. Kuhn’a göre bunalım bir paradigmanın problem çözme faaliyetine getirilen eleştiri neticesinde elde edilen yeni bir kuram olduğunu iddia etmekle alakalıdır. Bununla birlikte, bunalımlar neticesinde ortaya çıkan yeni kuramlar metodolojide yeni bilimsel aletlerin teklif edilmesinin öncüllerini de ortaya çıkaran gelişmelerdir (Kuhn, 2021: 162-164). Felsefe-bilim kuramı da pozitivist geleneğin bi-

lim kuramının öncüllerinin sanıldığı gibi kesinlik içermediğini ve bu sebeple sonuçlarının geçersiz olduğunu teklif etmektedir. Kuhn'un (2021: 178) bir diğer iddiası ise pozitivist bilim kuramına dair getirilen eleştiride olduğu gibi felsefi çözümlenmeye başvurulmasının "belirgin bunalım dönemi" özelliği olduğudur. Husserl'in felsefe-bilim düşüncesini ifade ettiği dönemde aynı zamanda "Avrupa İnsanlığının Krizi" temasını da iddia etmesi pozitivist bilim kuramının eleştirilmesinden önce aslında problem çözme faaliyetinde kriz çıkarıcı sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Husserl'in bu kriz iddiası kesinlik adı altında sürdürülen doğa bilimlerinin "doğasallaştırılma" hamlesinin problemliliği ile ilgilidir (Husserl, 2021: 44-45). Bu kriz doğal tavrın sosyal bilimlerde konularına göre yürütülen araştırmaların nesnelere doğallaştırılmasıdır. Kuhn'un paradigma anlayışında önemli bir basamak olan bunalımın pozitivist bilim kuramından felsefe-bilim kuramına geçişte bir kriz olarak bu geçiş anlamı verdiği görülmektedir.

Sonuç olarak, Erol Güngör'ün bilim faaliyetinde bir sosyal psikolog olmanın ötesine geçen toplumsal meseleleri kuşatan tavır, sosyoloji alanına kaymasıyla ilgili değil içinde bulunduğu bilim kuramının üzerinden psikolojide araştırmalar yapmasıyla alakalıdır. Bu durum kendi ifadesiyle münevver kavramının da karşılığıdır. Çünkü münevver pozitivist bilim kuramına aşarak tarih üzerinden medeniyet bilgisini kuramlaştırmayı bilen kişi olmaktadır (Başak, 2009: 263 ve Cangızbay, 2011: 12). Aynı zamanda felsefe bilim kuramının da pozitivist bilimci kimliğine getirdiği eleştirinin de karşılığıdır.⁴ Bu araştırmada Güngör'ün çalışmaları için toplumsal meselelere dair düşünce alanındaki temel eserlerinden önce ampirik olarak ele aldığı araştırmalarında toplum-kültür varlığını dikkate aldığını göstererek bir bütünsellik içerdiği iddia edilmektedir. Literatürde Erol Güngör'ün ampirik çalışmaları ve düşünceleri ayrı olarak ele alınarak ampirik çalışmaları için sadece akademik çalışmalar olduğunun düşünülmesi ve düşünce dünyasında kendisinin farklılaştırılması söz konusudur. Felsefe-bilim kuramı perspektifine göre bilim insanlarının dünya görüşlerinden oluşan bilim kuramlarıyla çalışmalar yapması bir bütün olarak durmaktadır. Bir başka ifade ile Erol Güngör'ün düşünce eserleri ile sosyal psikoloji çalışmalarını ayrı değerlendirme sorun taşımaktadır. Bu sorun, felsefe-bilim kuramının toplum-kültür varlığı bakımından değerlendirilmelidir.

4 Münevver kavramını Erol Güngör'ün bulunduğu araştırma geleneği bakımından analiz eden çalışma için bkz. Başak, S. Mümtaz Turhan'dan Günümüze Üniversite Problemi Mevcut Durum ve Öneriler. *Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu*, 2009, s.261-264.

Erol Güngör'ün Sosyal Psikoloji Uygulamalarında Toplum-Kültür Varlığı

Felsefe bilim faaliyetinin toplum-kültür varlığını dikkate alan bir bilim kuramı olarak tarif edilmesi bu kurama göre nasıl çalışmalar olabileceğine dair kuşku doğurabilir. Bilimlerin hipotezlerle iş gören araştırmalarına kaynaklık eden dünya görüşlerinin bu toplum-kültür varlığına göre oluşturulması, araştırmaların öncüllerini ve sonuçlarını belirleyebilir. Bu durum paradigma, bilim görüşü, bilim kuramı, araştırma gelenekleri şeklinde tanımlanmaktadır. Bunların altında ise naif tümevarımcılık, gözlem, yanlışlamacılık gibi uygulamaya yönelik kabuller bulunmaktadır (Chalmers, 2016: 7-8). Erol Güngör için araştırmalarında toplum-kültür varlığını kullandığını temellendirmek kendisinin felsefe-bilim kaynaklı bir bilim kuramına ait olduğu sonucuna ulaşmak demektir. Bu sebeple, akademik çalışmalar ve meseleleri hakkında onların öncüllerinin ve hipotezlerinin işaret ettiği ontolojik alanda çalışma yapılabilir.

Akademik Araştırmalardaki Hipotezlerinin İçerdiği Toplum-Kültür Varlığı

Bilim insanları akademik çalışmalarını problem çözmek üzerine yapmaktadırlar. Bu sebeple, problemler bilimsel çalışmaların odaklandığı alandır (Laudan, 1978: 11). Bilimsel çalışmaları “insana ait problemleri çözmek üzere yaratılmış bir kıymet sistemi” olarak görmek mümkündür (Güngör, 1998, s.9-10). Erol Güngör bilimin problem çözme faaliyeti olması ile kültürün problem çözme becerisinin ve bilgisinin uzlaştığı bir yer olarak bilim insanı tanımının ortaya çıktığını kendisi itibarıyla sunmuştur (Görgün, 2009: 173). Zaten bilimsel araştırmalara baktığımızda hipotez cümlelerinde soru cümlesi tercih ediliyor olması bunu desteklemektedir. Bir araştırmada hedeflenen tespit edilen problemi çözmektir. Çözüm bir bütün olarak teori kavramının tanımını vermektedir (Laudan, 1978: 48). Teoriler ilgilendikleri problemleri çözmüş olan bilim insanlarının açıklamalarıdır. O halde, bir bilimsel çalışma o çalışmanın hangi bilim kuramında olduğunu temellendiren dünya görüşü, problem ve teoriden oluşmaktadır.

Bu bilimsellik tartışması içerisinde “Kelami Sahada Estetik Yapı Organizasyonu” çalışması incelendiğinde sanatın insan tecrübesi karşısındaki kuşatıcı pozisyonu üzerinden sanat eserinin taşıdığı anlam ve bütüncül yapı gereği kurulan yapı – özne ilişkisi ele alınmaktadır (Güngör, 1999: 7-9) Tezin giriş kısmında pozitivist bilim kuramının paradigmasına bir eleştiri olarak sanatın felsefe içerisinde çalışılan bir konu olması sebebiyle bilimsel

düşüncenin dışında bırakıldığına işaret edilmiştir. Psikolojinin ise araştırma yöntemleri genişletildiğinde sanat için bilimsel bir mekân olabileceği düşünülmüştür. Bu çalışmanın amacı “kelami sahadaki estetik yaratımlarda yapı organizasyonunun istinad ettiği prensip veya prensiplerini” bulmak şeklindedir. (Güngör, 1999: 11). Kelami saha olarak belirlediği kısıt gereği metinlerin yapısına yönelerek fıkra ve hikaye/roman metinlerinde yapı organizasyonunu incelemiştir. Buna göre yapı ve özne ilişkisi estetik alanında aranarak çalışmaya katılanların aynı metne gösterdikleri tepkilerin farklılığı araştırılmıştır. Bu durum toplumsal alanda aynı toplumu paylaşan insanların sosyal hayat içerisinde yaşadıkları farklılıklara dair genişletilebilecek bir bilimsel araştırmadır. O halde, problem sosyal hayatla ilgilidir. Dünya görüşü olarak ise pozitivist bilim paradigmasına eleştiri sunulup estetik alanının sosyal hayatı belirleyebileceğini ve toplum-kültür varlığını temsil edebileceği düşünülmüştür.

“Şahıslararası İhtilafların Çözümünde Lisanın Rolü” araştırması ise kişilerarası iletişim açısından dilin doğal dil ve sembolik dil ayrımında gelinen nokta olan dilin gündelik halinin mantığı açısından dile yaklaşım olarak görülebilir. Burada mantıkçı pozitivist dil görüşünün sunduğu bilim paradigmasına yönelik eleştiri söz konusudur. Wittgenstein’in özellikle dilin özünü ortaya çıkaran bir sistem yaratma gayesi etrafında şekillenen dil felsefesi ve dilbilim çalışmaları dilin eylem gücünü yani gündelik dili yok saymaktadır (Çitil, 2012: 75). Gündelik dil felsefesi çalışmaları ise dilin toplum-kültür varlığını öne çıkarmıştır. İlgili çalışmayı aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı’nın sonrasında çatışmacı iklime dair bir tepki olarak okumak da mümkündür. Çünkü sosyal psikolojide artan gruplararası ve kültürlerarası çalışmaların da bu durumla ilgili olduğunu düşünülebilir. Güngör’ün bir dönüm noktası niteliğinde çalışma olarak ifade ettiği Kurt Lewin’in “Resolving Social Conflicts” atfı da bu savı desteklemektedir (Güngör 1998: 9-10). Bu bakımdan en temelde ilgili araştırmanın mantıkçı pozitivist paradigmanın dil anlayışına eleştiri getirerek bugün gündelik dil felsefesi olarak görülen alanı gerekli görece temel araştırmalardan biri olduğu düşünülebilir. Araştırmanın problemi psikolojinin insanlar arasındaki ihtilafları anlamakta şimdiye kadar erişmiş olduğu seviyeye dair bir soruşturma şeklindedir (Güngör, 1998: 89-91). Güngör’e göre bu dil ve düşünce arasındaki ilişkinin araştırılması bakımından siyasi karar testleriyle uygulanan bir çalışmadır. Problemi bakımından toplum-kültür varlığının ana değişkeni olarak dilin farklılıklarının açıklamada değişken olarak kullanması söz konusudur.

Son olarak, “Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar” araştırmasında problem olarak ahlaki değerlerin bireysel değer olması sonucuna giderken sosyal boyutun oynadığı aracı rol olarak sosyalleşmenin yer aldığı işaret edilmesi söz konusudur. “Türk toplumunun belli kesimlerinde çeşitli ahlaki durumlar karşısında ne türlü reaksiyonlar görülmektedir?” sorusu hipotezlerinden birisidir (Güngör, 2010: 73). Dünya görüşü eleştirisi olarak ise ahlaki düşünce ve davranışlar ile gündelik düşünce ve davranış farkı kuran teoriler yerine ahlaki olanın ayrı bir boyut değil de düşünce ve davranış söz konusu olduğunda a priori olarak orada var olduğu fikrini savunmak bulunmaktadır (Güngör, 2010: 43-44).

Sonuç olarak, Güngör'ün bu araştırmalarında dünya görüşü bakımından toplum-kültür varlığını öne çıkaracak hamleler yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte, çözmek istediği problemlerin toplumsal meseleler olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışmalarının pozitivist bilim kuramı yerine felsefe-bilim üzerine kurulu tarih, toplum ve değerleri dikkate alan bir bilim kuramına ait olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda her bir araştırmasında “paradigma” eleştirisi yaptığı görülmektedir. Böylece Erol Güngör'ün nasıl bir sosyal psikolog olduğu sorusu anlamlı hale gelmiştir. Aksi takdirde pozitivist bilim kuramına dayalı olarak sosyoloji ve psikoloji bilimleri arasında bunlardan birisine ait olduğu düşüncesi literatürde olduğu gibi burada da tekrarlanabilir. Buradaki izlek takip edildiğinde ise kendi toplumsal meselelerini kuşatıyor olması onu sosyoloji disipline taşımaktan önce pozitivist bilim kuramından felsefe-bilim temelli bilim kuramına taşımaktadır.

“Mesele” Kavramının İçerdiği Toplum-Kültür Varlığı

Dünya görüşü birdenbire ortaya çıkan bir düşünce değildir. Kendisini bir araştırma geleneğinde geliştirmektedir. Bu sebeple, Erol Güngör'ün düşüncelerinin bir araştırma geleneği olduğuna işaret edilerek özellikle hocası Mümtaz Turhan'a atıf yapıldığına daha önce işaret edilmiştir. Yine bu geleneğin kendisinden sonra da devam ettiğini sunmak üzere özellikle Yılmaz Özakpınar'a atıf yapılmaktadır (Başak, 2010: 139). Burada kendisinden bir öncesi ve bir sonrası olarak açıklanabilen durumun kendisi araştırma geleneğidir. Araştırma geleneği kavramı yerine bilimsel cemaat/topluluk gibi kavramlarda kullanılmaktadır.

Toplum-kültür varlığı dediğimiz gerçeklik Erol Güngör'ün ait olduğu bilim kuramınca sunulmuş bir kavramdır. Buna göre bilimsel uygulamalar yapılması meşru görülmüştür. Daha önce de işaret edildiği gibi bu uygulamalar için hipotezleri kuracak problemler gereklidir. Pozitivist bilim kuramına göre

problemleri temsil eden hipotezler salt bilimsel bir faaliyet için yapılabilir. Bir başka ifade ile toplumsal bir alanda çalışma yapılıyor diye o toplumu tanımak zorunlu görülmebilir. Herhangi bir toplummuş gibi kendi toplumunuzda da bir çalışma yapabilir ve metodolojinize göre anlamlı sonuçlar bulduğunuzdu iddia edebilirsiniz. Diğer taraftan felsefe-bilim temelli bilim kuramına göre problemler toplum-kültür varlığı gerçekliğine temas eden ve onunla ilişkili olmalıdır. Aksi takdirde bu rasyonalist tavır krizle son bulmaktadır.

Erol Güngör'ün "mesele" kavramı akademik çalışmalarından önce başlayan, akademik çalışmalarıyla devam eden ve akademik çalışmalarından sonra da kullanılan bir kavramdır. "İslam Tasavvufunun Meseleleri" kitabında olduğu gibi "İslam'ın Bugünkü Meseleleri" kitabında da bu kavram temel anlam olarak durmaktadır. Buna göre, bu çabanın bilimsel uygulamalar için kritik olduğunu ve toplum denildiğinde kendi toplumu olmasını sağlayan zemin olduğu görülmektedir. Sosyal Bilimler dediğimiz alanın pozitivist bilim kuramının doğa bilimlerinden türetildiği düşünülürse bunun yerine felsefe-bilim temelli bilim kuramına göre tinsel bilimler (alm. Geisteswissenschaft) kavramsallaştırılmasına gidiliyor olması bu problemi çözmekle alakalı olabilir (Ströker, 1995: 9-11). Buradaki tin kavramının altını doldurmak üzere kendi toplumunun meselelerine bakılabilir. Toplumun maneviyatı ya da ruhu "ben" tartışmasında olduğu gibi biyolojik varoluşu aşan bir durum olarak araştırılabilir. Güngör, toplum ile kurduğu ilişkide bu bakımdan İslam'ı ayrı bir yerde görmemektedir. Aksine onun için toplumsal meseleleri anlarken tine duyulan gereklilik gereği elde edilen bir durumdur. İslam ile toplum arasındaki bu ilişki, bir medeniyet anlayışı olarak görülebilir. Toplumsal meselelere dair açıklama getirme sorumluluğu, İslam'ın meselelerine bakmak anlamını taşımaktadır (Güngör, 2006: 7). Medeniyet kavramı da kültürlerin toplamı gibi bir üst mertebeye değerlendirebilir (Duralı, 1999: 118). Bu bakımdan içerisinde çağdaş dönem kültür, modern kültür, orta çağ kültürü gibi bölümleri olduğu düşünülebilir. Bu hamleleri Erol Güngör'ün yaptığını iddia etmek zorunlu olarak kendisinin geçmişten gelen bir bilgisinin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Bu bilgiye vurguyla kendisinin toplumsal sorunlara dair duruşunu üç temel mesele etrafında sunarak belirli bir sistem içerisinde düşündüğü aktarılmak istenmektedir.

a. Toplum-Kültür Varlığında "İslam'ın Uyanışı" Meselesi

Erol Güngör'e göre İslam birleştirici bir güce sahiptir. Buna göre, dünyanın milliyetçilik etkisine uğradığı dönemlerden sonra toplumların aidiyet eksikliği söz konusudur. Buna dair ne nasyonalist rejimler ne de Marksist ideoloji bir sentez kuramamıştır. İslam ise bu noktada sosyal adalet ve "cihat"

gelenekleri ile öne çıkmaktadır. İslam düşüncesinde meseleye yaklaşım bakımından ayırıcı bir taraf belirginleşmiştir (Güngör, 1998: 20-21). İslam ve modern olmak zıtlık üzerine kurulmamalıdır. Güngör'e göre "İslam'ın kendisi" böyle bir ilişkiyi kurmamaktadır. Bu durum, Anadolu'dan insanların aldıkları tahsil sonrası düşüncelerini görünür kılmaları ile açık kılınmıştır (Güngör, 2006: 21). Böylece İslam düşüncesinin sosyal politika ile ilişkilendiği ve modern süreci anlayan bir düşünce olduğu gerçeği açığa çıkmaktadır. Dünya genelinde artan iktisadi eşitsizlikler ve bunların çözüm yollarına dair kayıtsızlık da İslam düşüncesine "uyanış" nitelmesi yapmaya zemin sağlamıştır. Sadece İslam düşüncesi değil bu bağlamda Marksist düşünce de ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir. Bu duruma "modernleşme sancısı" denmektedir (Güngör, 2006: 23-24).

Modernleşmeye dair bir yorumda bulunmak aynı zamanda dünya görüşü belirtmektedir. Türk – İslam düşüncesinde bu konuda farklı yorumlar mevcuttur. Özellikle köyden kente göçle birlikte birleştirici mekân olarak inşa edilen "camiler" Güngör'e göre İslam'ın ülkemizdeki konumunu ifade etmektedir (Güngör, 2006: 26). Modern şehirler ve maneviyat olgusuna bir örnek olarak camilere işaret etmiş olması toplum-kültür varlığı bakımından bir tespit olarak görülebilir. Batı düşüncesinin içerisinde gelişen köktenci eleştiriler de önemlidir. Özellikle dünya savaşları, atom bombası gibi hadiseler ve Avrupa'ya yaşanan işçi göçlerinin de oluşturduğu çeşitlilik ortamıyla birlikte batı düşüncesinin mahiyeti de tartışma konusudur. Güngör'ün tüm bu gelişmeler karşısındaki teorisi, "İslam'ın dünya çapında bir huzur ve eşitlik davası demek olduğunu herkese anlatmak" bir başka ifade ile yeni bir dünya düşüncesinin imkânını tartışmaktır (Güngör, 2006: 28).

Sonuç olarak, toplum-kültür varlığı bakımından toplum ve kültür kavramlarının içeriğini doldurmak üzere "İslam'ın Uyanışı" meselesi bir kavram olarak dünya görüşünü belirleyen düşüncelerdendir. Kendi toplumu için İslam'ın birleştirici özelliğini vurgulamakla beraber kültür olarak modernleşme tecrübesini okurken hafızasında kendi medeniyetindeki diğer dönemlerde yaşanan kültüre vurgu yapmaktadır. Böylece hangi toplum ve hangi kültür soruları içerik kazanmaktadır.

b. Toplum-Kültür Varlığında "İslam Felsefesinin Bakışı" Meselesi

Modern düşünceyle birlikte ideolojisi belirgin, zamanı ilerlemeci, uzayı mekanik, vizyonu yukarıya yönelik olan bir dünya fikri tüm insanlığa sunulmuştur. Bilimlerin bu ontolojik zeminde/gerçeklikte kendilerini var etme-

leri mümkündür (Güngör, 2006: 64). 19.yy'da başlayan ilerleme düşüncesi etrafında dünya tinsel bir niyet (refah, barış ve esenlik gibi) taşıyarak özellikle bugün teknoloji dediğimiz bir alanı tesis etmiştir. Elde edilen bu sonuca giden temel adımlar doğa bilimlerinde yaşanmıştır. Buna göre; astronomi, kimya, biyoloji ve fizik alanında yaşanan gelişmeler öncelikle pozitivist bir dünya görüşü kurmuştur. Kendisinin bu yaklaşıma eleştirisi ise “Şu halde ilim dediğimiz şey dış dünyanın gerekleri konusunda a priori olarak ortaya atılmış olan ve neticeleri ancak dolaylı bir şekilde istidil edilen bilgilerdir; yoksa “gözle görülen, elle tutulan, somut gerçek değildir” şeklindedir (Güngör, 2006: 66). Güngör bu alanda teknik gelişmeleri teknoloji olarak görürken bu teknolojinin bir ahlaka ihtiyacı olduğunu da düşündüğü için bu durumu sadece metodoloji ve gözlem verisi olarak görmemektedir.

“Acaba İslamiyet böyle bir dünyada insanların ihtiyaçlarına cevap verme bakımından diğer sistemlere kıyasla ne durumdadır” sorusuna göre bu kadar açık bir şekilde bir bilim insanına görünen durumun mahiyeti bunalımdır ve bunu aşacak bir düşünce lazımdır. Bu düşüncenin içinde hakikat ve değerlerinin olması gerekir. Batı düşüncesini bu konuda bunalımda gördüğümüzde geriye kalan iki düşünce Uzak Doğu Düşüncesi ve İslam Düşüncesi'dir. Bu sebeple “İslam'ın bir inanç ve bir sosyal organizasyon sistemi olarak taşıdığı potansiyeli” üzerinde düşünmek anlamlıdır (Güngör, 2006: 71).

Güngör'e göre eşyanın hakikati hakkında İslam düşüncesinde teorik bilgi(mantık), duyu organları (gözlem) ve sezgi (görüş) şeklinde üç bilgi türü bulunmaktadır. İslam düşüncesinin bu yapısının düşünce tarihiyle alakalı olarak bir birikimden kaynaklandığı düşünülmektedir. (Güngör, 2006: 72-73). Modernleşme süreci devam ederken iktisadi boyutunun sunduğu verilerin doğallığının imkânı içerisinde “teknoloji ideolojisi” kurularak bu süreci bir değer sisteminin buluşturmak gereklidir Aksi takdirde modernizmin başarısız sonuçlarını telafi etmek için mevcut araçları kullanılamaz hale getireceği düşünülmektedir (Güngör, 2006: 77-78).

Sonuç olarak, toplum olarak yaşanan krizi fark etmek ve düşünce düzeyinde bunun hangi bunalımdan kaynaklandığını bulmaya yönelik bir eleştiri için İslam felsefesine başvurmak, mevcut durumu aşmaya yönelik bir düşünce geliştirmek ve problemleri tespit etmek için yapılmış bir çabadır. Bu problemler etrafında geliştirilecek hipotezlerle yeni bilimsel araştırmalar yapılabilir. Böylece İslam felsefesi modernleşme paradigmasının başarısızlıklarını çözüme kavuşturabilir. Güngör, İslam felsefesine yönelik meselesinde mevcut paradigmanın arkasındaki felsefeye işaret ederek onu problem

haline getirmiştir. Bilimsel araştırmalara yönelik hipotezler için de referans sunmaya çalışmıştır.

c. Toplum-Kültür Varlığında “Aydınlar” Meselesi

Düşünce gerilemenin sebebi düşünce ile uğraşanların iktisadi alanla uğraşanlardan nitelik açısından “zorunlu olarak” geride kalmasıdır. Bu ülkelerde eğitimin amacı ideolojik olarak ya tamamen Batı düşüncesine odaklanarak düşünce çeşitliliğini engellemektedir ya da sadece dini düşünceye yer vererek bir başka açıdan düşüncenin çeşitliliğine engel olmaktadır. Bu şartlar altındaki eğitim, bu durumun oluşturduğu kısıt gereği uygulanan eğitimidir. Bu sebeple, bu eğitimden İslam felsefesinin ufku erişecek düşünürler çıkarmak problemlidir. Buradan çıkacak kadrolar düşüncelerden birine sahip düşüncelerine düşman ya da yabancı olmaktadır (Güngör, 2006, s. 169-170).

İslam felsefesinin düşünce ufkunu tayin eden düşünürlerin nasıl yetiştiği sorusu eğitim mekânı olarak medrese ve onun eğitiminin hem müfredatı hem de iktisadi kaynakları üzerinden açıklanabilir. Osmanlı Devleti’nde medrese dönemini detaylandıran Güngör, düşünürlerin sosyal ve mali itibarlarının iktisadi alandan önde olduğunu vurgulamıştır. Böylece düşüncelerine güvenen bilim insanları yetiştirilmiş ve diğer kültürler karşısından etkin olunmuştur (Güngör, 2006: 173-174). Dini okulların tekrar açılması ve artan ilgi gelişmesi karşısında yapılan “İslam’a yeniden dönüş” değerlendirmesi ise bu durumdan farklıdır. Ona göre, Türk halkı “yeniden döneceği” bir şekilde İslam düşüncesinden ayrılmamıştır. Yeniden dönüş bir yanılısama olarak görülebilir. Bu bağlamda problem çözme faaliyeti tanışıklık üzerine odaklanabilir. Bunun için de Türkiye’de hem Batı düşüncesini hem de Türk düşüncesini ve İslam düşüncesini kuşatan ortak bir yöntem içerisinde eğitim gereklidir (Güngör, 2006: 180). Bunu bir vazife olarak gören Güngör için “Müslümanın birinci vazifesi dini bütün bu asırların biriktirdiği yabancı unsurlardan temizleyerek onu eski asli, saf haline irca etmektir.” (Güngör, 2006, s.181).

Türkiye’de yukarıda işaret edilen şartlardan dolayı iki tip aydın olarak modernist ve uzlaşımçılar bulunmaktadır. Bu iki tip aydın için “sömürge münevveri” ve “imparatorluk münevveri” yakıştırmalar da yapılabilir. (Görgün, 2009: 184). Bu sebeple düşüncede uzlaşılan taraf Toynbee’nin yaptığı atıfta olduğu gibi baskın kültür olan “Teknoloji Medeniyeti” şeklindedir. Aslında bu medeniyet aydınlarımız tarafından mutlak ve saf bir medeniyet olarak kabul edilmemelidir (Güngör, 2006: 183). Saf olanı daha önce işaret ettiği gibi teknolojik olan gelişmeleri ahlaki bir gerçekliğe taşımakla bulabiliriz.

Türkiye’de yaşanan gelişmeleri her iki aydın grubunun da “reformculuk” çatısı altında tartıştığı düşünülmektedir. Ancak bu kaygısı ortak olan bu insanların birbirleriyle tanışmıyor oldukları için çatışıyor olması esas reformu ele almayı ertelemektedir. Mevcut reformcular ile toplum-kültür varlığı arasında uyumsuzluk söz konusudur. Güngör’ün verdiği örneğe göre,

“Reformcuların başarısızlık sebeplerinden biri de yaşanan din hayatının dışında kalmalarıdır. Bu hayat İslam felsefesiyle beraber var olduğu üzeri örtülen şey davranışların kurucusu olarak düşüncelerdir. “Caminin dışındaki” kimselerin “içeridekiler” hakkında tavsiyelerde bulunmaları gerçekten garip görünüyor. Böylece Müslüman cemaati bu adamların gerçekten kendilerine katılmak isteyen imanlı kimseler mi, yoksa kendilerini cemaatin üstünde görerek onu kendi medeniyet modeline uydurmak isteyen “hayırsever inkılapçılar” mı olduklarını kestirmekte güçlük çekiyor” şeklinde bir karmaşa söz konusudur” (Güngör, 2006: 185).

Sonuç olarak, aydınlarımız ve medeniyet arasında ilişki toplum-kültür varlığını besleyen ve bilime problem çözme faaliyeti kazandıran bir gerekliliktir. Çünkü aydınlarımız özellikle teknolojik kültürü içerisinde olduklarından bunu bir medeniyet olarak görerek bir kategori hatası yapmaktadırlar. Halbuki temas ettikleri teknoloji kültürü gerçeğidir. Medeniyet ise çağdaş dönemi de kuşatan birçok dönemin toplamıdır. Bu sebeple, reformcular olarak iki aydın grubu toplumsal meseleleri incelemek ve çözmek üzere kendi toplum-kültür varlığını tesis etmelidir.

Sonuç

Erol Güngör’ün sosyal psikoloji çalışmalarını değerlendirmek üzere kendisinin hangi bilim kuramını benimsediğini anlamak gerekli görülmektedir. Çünkü bilim bir dünya görüşü üzerine şekillendirilen kuramsal çerçeve içerisinde bilimsel uygulamalara başlamaktadır. Erol Güngör’ün akademik çalışmaları için felsefe-bilim temelli bilim kuramı olarak tarih, kültür, felsefe alanlarını kuşatan ve yorumlayan bir anlayışı benimsediği iddia edilmiştir. Bu iddia etrafında zannedildiği gibi kendisinin ampirik ve istatistikî metodoloji etrafından gelişen akademik çalışmalarında sadece teknik kaygılar güttüğünü aksine toplumsal meseleleri ele alış biçimi ile bir arada değerlendirdiği düşünülmektedir. Bu araştırmada elde edilen toplum-kültür varlığı kavramına göre Erol Güngör’ün meselelerindeki bir aradalık iddia edilmektedir. Bir başka ifade ile, toplum-kültür varlığı alanında iddia ettiği meseleleri felsefe-bilim kuramının içerisinde bilimsel problem haline getirilebilmektedir. Yine bu toplum-kültür varlığına işaret eden felsefe-bilim

görüşüne göre benzeri durum Husserl ve Dilthey etrafında da gelişmiştir.⁵

Bu araştırmanın sonucunda ortaya çıkan gerçeklik (toplum-kültür varlığını kuşatan zemin olarak) tarih düşüncesi ve bunun içinde medeniyet değişkenini ampirik çalışmalarla bağlayan bir yapı olarak görülebilir. Bu yapı Güngör'ün akademik çalışmalarına dayanan zemini kuşatacak şekilde kendisinin akademik çalışmaları ile "meseleleri" arasında bir aradalığı geçerli kılmazsa bir boşluğun var olduğu sonucu ortaya çıkabilir. "Münevver olmak" özelliğine sahip kişiler aydın olmayı da aşarak uzman olduğu alanda toplumsal meseleleri düşünme sorumluluğunu taşıdıklarından boşluğa düşmemiş görülebilir. Münevver olmak ve bilim insanı olmak arasında tercih edilen bilim kuramının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, paradigma ve etrafında şekillenen bilimsel topluluklar diğer paradigma ve bilimsel topluluklardan ayrışabilmektedirler.

Güngör'ün toplumsal meseleleri açıklarken bilimsel bir gerekçesi olduğu burada sunulduğu gibi tezleriyle sabittir. Gerçekleştirdiği ampirik çalışmalarının sonuçları üzerinde toplumda düşünce, din ve insan başta olmak üzere bazı mesele alanları da teklif etmiştir. Bunlara dair teorilerin geliştirme bakımından henüz problem çözme faaliyetinin başlangıcında yani hipotez teklif etme aşamasında olduğu düşünülebilir. Güngör'ün düşüncesinde toplumsal refah, adalet ve ortak değerler içeren bir ideoloji ihtiyacı ve böylece yeni bir medeniyet fikrini desteklemek ya da karşılamak ulaşmak istediği sonuç gibidir.

Sonuç olarak, Güngör'ün ait olduğu bir araştırma geleneği olmakla beraber getirdiği eleştirilerin neticesinde kendisinin tercih ettiği bir bilimsel kuramı bulunmaktadır. Felsefe-bilim temelli bir bilim kuramının içerisine giren bilimsel çalışmalarında gerçekleştirdiği ampirik çalışmaların içeriği, problemleri ve hipotezleri bakımından bu durum incelenebilmektedir. Herhangi bir toplum yerine kendi toplumunu kuşatan bu metodoloji toplum-kültür varlığını gerçeklik olarak sunmaktadır. Güngör'e göre İslam düşüncesinin özellikle felsefe alanında geliştirdiği bilgi ile toplumsal meselelere dair sunduğu metodoloji bilimsel olarak değerlendirilebilir. Felsefe-bilim temelli bilim kuramı içinde sosyal psikoloji bu bilimsellik etrafında kendi toplumsal meselelerini hipotezleştirmek ve çözüme kavuşturmak bakımından çalışmaktadır. O halde sosyal psikoloji konusuna göre problem çözme faaliyetini kendi toplumunda gerçekleştirebilir.

5 Husserl'in ve Dilthey'in düşünceleri bu çalışmada temel olarak felsefe-bilim kuramını açıklamak üzere kullanılmıştır. İleriki çalışmalarda ise karşılaştırma bakımından bu örnek kullanılabilir.

Kaynaklar

- Başak, S. (2009). "Mümtaz Turhan'dan Günümüze Üniversite Problemi Mevcut Durum ve Öneriler". *Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu*. s. 261-264.
- Başak, S. (2010). "Erol Güngör'ün Modernleşmeye Bakışı ve Modernleşme Bağlamında Oluşturduğu Aydın Tipolojisi." *Türkiye'de Değişim Sempozyumu*. 111-146.
- Cangızbay, K. (2011). *Sosyolojiler değil Sosyoloji*. (4.baskı) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Chalmers, A. F. (2016). *Bilim Dedikleri*. (Çev. H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çiğil, A. A. (2012). *Çağdaş Felsefe-I*. Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Dilthey, W. (2021). *Tarihsel Dünyanın Tin Bilimlerinde Kurulumu*. (Çev. A. Topakkaya). Ankara: FOL.
- Duralı, T. (1999). "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 2-3(40). 117-126.
- Duralı, T. (2017). *Felsefe-Bilim Nedir*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Görgün, T. (2009). "Erol Güngör'ün İlmî ve Fikrî Gelişimi ve Düşüncesinin Ahlakî Ciheti". *İçinde Kültür Ocağında Bir Mütefekkir Erol Güngör*. İstanbul: KOCAV Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* (12.baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Şahıslararası İhtilafların Çözümünde Lisamn Rolü*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1999). *Kelami Sahada Estetik Yapı Organizasyonu*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2006). *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* (14.baskı). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2010). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. (4.basım). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, Ş. (1996). "GÜNGÖR, Erol", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gungor-erol> adresinden 11.11.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Husserl, E. (2021). *Kesin Bilim Olarak Felsefe* (4. Baskı). (Çev. T. Mengüşoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuhn, T. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. N. Kuyuş). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Laudan, L. (1977). *Progress and Its Problems*. USA: University of California Press.
- Ströker, E. (1995). *Bilim Kuramına Giriş*. (Çev. D. Özlem). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Topakkaya, A. (2007). "Felsefi Hermeneutik". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2007, 75-92.
- Türk Psikologlar Derneği (Haziran 2023). *Psikolojinin temel alt alanları nelerdir?* <https://l24.im/imdz> adresinden erişilmiştir.